

MUCHA (185) *sb f*

sg *N* mucha (56). ◇ *G* muchy (2). ◇ *A* muchę (9). ◇ *I* muchą (2). ◇ *V* mucho (11). ◇ *pl N* muchy (42). ◇ *G* much (24). ◇ *D* muchóm (4); -óm (1), -(o)m (3). ◇ *A* muchy (29). ◇ *I* muchami (6).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *zool.* *Wszelki mały dwuskrzydły owad dokuczliwy i kąśliwy, zwłaszcza Musca domestica L. (Rost); mucha domowa, owad dwuskrzydły z rodziny muchowatych (Muscidae); musca Murm, Mymer¹, Mącz, Calep, Cn (139) : Muchá w kuchni przelátaiąc/ Włzyłtkich karmi pokufzaiąc BierEz Lv; Muchá człowieká łyłego/ Kałála w łysinę iego BierEz N3; Muchy zówzdy z niey [z liszki] krew zláły BierEz O, N3 [4 r.], N3v [2 r.], O, O2 [3 r.]; Musca, eyn flige ader mock. Mucha. Murm 99; Mymer¹ 28; żywi łie [ptak] iako może/ ziarniem/ muchami/ y infzemi robafzkami. FalZioł IV 22a; MVcha iest robak lotny ktori iako y pfczoła bęczy: gdy leci. FalZioł IV 28d, +7b, IV 28d, 29a [5 r.], V 63v; W Campaniey w miełcie Neapolis wbronie muchę miedzianą [Wergilijus] wdziałał, ktora inne włzitki muchy zmiafta przecz wyganiała. BielŻyw 123; A gdy to on mowił/ przyleciała przedeń mucha/ ktora on virzáwłzy rzekł/ oto iufz Beelzébul na kołacyą idzie MurzHist 13v, 14; BielKom E8; KrowObr 39, 114; RejWiz 94v; Dziewká Muchy w oku pátrzyłá. RejFig Aa6v, Aa6v; ále gdyby go [człowieka związanego] muchom odkrył [...] winien śmierci. BielKron 465v, 140 [4 r.], 148, 325v; KwiatKsiąż Gv; Mulio etiam, Nieyáki rodzaj much álbo Bąków. Mącz 236d, 238d [5 r.]; SienLek 159 [5 r.], 159v, 83v; á byli ludzie/ [...] kthorzy ledá czo wziáwłzy przed łię/ dobrze o tym mowić/ y piłác vmieli: był ieden ktory chwałác muchę/ kłięgę nápiłál: drugi chwałił quartanę febrę GórnDworz K5v; O włzechmogący miły Pánie/ gdyżes wylał tę kofztowną krew łwoię dla tego nędznego narodu ludzkie⁹⁰ [...] gdyż łnadź lepiej było ábyś był takiego káždego muchą álbo iákim chrobakiem łtworzył RejPos 163v; RejZwierc 39v [2 r.], 113v; Bo łie słał [Domicyjanus] ták nikczemnym iufz dał pokoy boiu/ Tylko Muchy bił fiedzác łkromnie ná pokoiu. PaprPan Gg4, Fv; A w nieznołnym prágnięniu łudziom vftá łchnęły. To ie młzyce rozlicznę/ y muchy kałáły KochPs 117; Ściętych ćiał męczeńnickich y muchy łię dotknác niełmiály. SkarŻyw 532 marg, 532; Włzytkoć wádzi: być ná nos biędna muchá pádłá/ Miecefz głową/ y mniémałz/ że ćię do krwi ziađłá KochPieś 20; Calep 541b, 682b [2 r.]; GostGosp 130; Cireniacy Bogá Achorá też prołzą Aby ich od much bronił KmitaSpit A3v; KlonWor 56.*

W połączeniach szeregowych (10): Czemu pczóły, oli, muchy, y inłze robactwa ta[k]owy głós [d]aią chocia łá bez płuc y też bez inłzego naczninia głofu. GlabGad D, E5; á z Obrazow y Ołtárzow muchy/ nietoperze y páiáki/ [ludzie] odpłofzyli y wygániali. KrowObr 91, B3v, 103v, 115 [2 r.]; BielKron 1v; Entoma, Insecta, Włzelákie robactwo/ yáko łá Muchy/ Ofy/ Bąki/ Krówki/ Pfczoły/ które łie głową od drugiey częłcy ćiałá dzielá Mącz 104a; SienLek 158.

W porównaniach (25): FalZioł IV 28c; RejPs 164; RejJóz C5v; Wzgorecz twa waga włkoćziła Choczia łyę tak natłóćziła. Rownie bys też nałypał much RejKup cc6; Sftálem łye práwye yáko cyeń ktory prętko ginye/ Abo yák muchá mdła która s czáłem łwym przeminye LubPs Zv; Iáko Wielbłád do Muchy/ á Woł do Komorá/ Ták k niemu iest podobna tá márna potworá. RejWiz 52v; Bo tám iáko Iáłkołki kiedy muchy gonia/ Tákżec ći niebożętá też łie s łzczęłciem łomia. RejWiz 68v; A což iedná ofobá v niego by muchá RejWiz 95; Rownie łie z námi dzyeie/ by lecie z muchámi/ Gdzye im miodem námaže/ tedy łazá łámy. A potym áni wzwiedzą/ gdy márne pomdleią/ Gdy ie oganką

tłuką/ albo wárem zleią. *RejWiz* 168, 52v *marg*, 168 *marg*, Cc4v, Cc7; *BielKron* 81v; Ciéniki przed oczymá iáko muchy *SienLek* Sv; iáko niektorzy co łobie żadney rzeczy bárziesy nie vpodobáli/ iáko fie ludziom przykrzyć/ profto by muchy lecie *GórnDworz* K6v; *RejPos* 132v; Przeciwno ktorým [aniólom] wżyfcy krolowie ziemfcy fą iáko proch á muchy *RejZwierc* 69; áćći fie y z oštátecznych gránic zemie/ iáko much y pfczoł/ wielkie mnoftwo żołnierzow czerftwych y mężnych nábiera. *CzechRozm* 254v; bo czárt gdy kuśi/ ieft iáko Lew: ále gdy mu fię fprzećiwifz/ ftáie fię iáko muchá *SkarŻyw* 374; *KmitaSpit* C2, C5; *KlonWor* 27. Cf »jakoby muchy«.

W charakterystycznych połączeniach: much gubienie; muchy bić (2), gonić, łapać, łowić, odegnąć (5), oganiać (3), tracić (2), zganiać; bronić od much; much nasypać; muchy kqsają (4).

Przysłowia: Nie zrowna fie wielkość Perłow z wielkością Grecką bowiem nas ieft więcej niż onych/ á wżákże áćżkolwiek onych więcej będzie niechay fie nie lękáią ftąd fercá wálze/ ábowiem wielkie zebranie much nie wczyni żadney poráfki máłości ósam [*guod multitudo muscarum nullam inferret lesionem vespium paucitati*]. *HistAl* F3v.

Gdyż oto y chłop głupi/ dla nędznego brzuchá/ Wpada w ciężką niewolá/ iáko w fmołę muchá *KlonWor* 27.

[że tám ten Minifter ná plácu był muchá spáwim ogonem/ teráz bez ogoná kufo chodzi. *ŚmigłŁup* A2.]

Wyrażenie: »jako(by) muchy (latające)« (2): (*marg*) Przed Oczymá iáko Muchy. (–) Kiedy kto przed oczymá iakoby muchy latáiące widzi/ áłbo iákoby dym [...] známionuie s ftępowanie wilkości w oczy *SienLek* 20.

Zestawienie: bibl. »Bog much« = *Belzebub* [*etymologia ludowa nazwy Beelzebub, z błędnym nawiązaniem do hebr. »zebhūbh» ‘mucha’*] (1): Ieślizeć fámego gofpodarzá Beelzebulem názwáli/ iákoż daleko więcej domowniki iego? (*marg*) Było to co imię bálwaná iednego ktore znaczy Bogá much/ á tym imieniem pothym był czárt názywan. (–) *BibRadz Matth* 10/25.

W przen (5) : nic w łobie nie ma mocy/ y zá sieć páięczá ledwie może być poczytan/ bo fie w nim y muchá nie ostoi. *CzechRozm* 134.

Fraza: »muchy się [komu] roją w głowie« = *ktoś szaleje* (1): *Fanaticus homo*, Człowiek któremu koczki prą we łbie/ áłbo fie mu muchy royą w głowie/ yáko niektórzi mowią/ Też Głupi/ Szalony. *Mącz* 117d.

Zwroty: »muchy gonić« = *czynić coś niepotrzebnego, tracić na próżno czas* (2): *BielKom* E6; Muchy gonić chcefz/ nic potym/ iákobyś niewiáły niewidiał. *SkarŻyw* 581.

»mieć muchy w głowie« = *szaleć* (1): *Bibe helleborum*, Pi ciemierzicę/ to yeft/ toś fzałón mařz muchy áłbo koczki w głowie. *Mącz* 154b.

Przen (24) :

a) *metonimicznie: Lekarstwo sporządzone z much* (1) : Muchy pomagáią na bolenie oczu y na powieki/ A gdy ie fpali á popiol z miodem zmieszawřzy na miefcze obłyfiáie pomazuie/ thedy włofy narařtaią. *FalZioł* IV 29a.

b) *Człowiek jako nędzne i marne stworzenie; człowiek ubogi* (21) : *RejWiz* 178v; gdyż tu widamy v tych much á v tych krolow ziemfkich/ to ieft v bogaczow fwiátá tego/ iákie oni łobie rofkofřzy

á krotochwile łtroią w pálacoch *RejAp* 176v; O bezecna nádęta mucho/ y s pułmiłki y z áxámity twemi/ nie dofyćże tobie ná tim rozeznác łobie dobredzieiłtwo á wołá páná łwego *RejZwierc* 190v.

Przysłowie: RejWiz 102v; Gdyż łpráwiedliwość náłżę zowá páięczá łeciá kthorá bák przebiję/ á nędzna muchá vplotłzy łię/ vwikłáwłzy łię/ vtráćiwłzy włzytko/ nie doczekáwłzy łię ładney pociechy w vpádku łwoim/ idzie s kijem bęcżác do domu ręce zálomiwłzy. *RejZwierc* 189, 244; práwo náłże dáleko włáfniey niż onego Mędrćá pogáńłkiego/ ięłt páięczynie przyrownáne/ w ktorey gdy łiełá much/ to ięłt vbogich náwiężnie/ ieden bák ábo bogacz przez włzyłtko y z muchámi łię przebiję. *PowodPr* 64. [Ogółem 5 r.].

Wyrażenia: »mizerna mucha« (1): Náwroć łię nędzniku/ obácł łię mizerna mucho/ obroć łię ku mnie obroć łię iá k tobie *RejAp* 2.

»nędzna, marna, nıkczemna mucha« [w tym: *nędzna marna* (1)] (10 : 3 : 1): Czoł wam tą nędzna mucha/ na łwiece wadzyłá *RejJóz* B2; Czoł by za rołkollý wýłł Bys teł nędzná muchę zdlacýł [!] *RejKup* dd8; O nędzna márna Mucho ocz łię wıęc nádymáłł/ Kiedy łwoie łláchectwo y z herby włpomináłł. *RejWiz* 98v, 102v; *RejAp* 38v, 129v; coł ty rozumieć máłł o łobie nędzny robaku á nıkczemna mucho/ áby teł to tobie miáło być przepułzczono. *RejPos* 264v, 196, 228, 346; Gdy łwıęći á zacni ludzie bez przygod być nie mogá/ przeczże łię fráłowác mamy. A czymże łię ty nędzna mucho być rozumiełł? *RejZwierc* 152v, 53, 69, 189.

Szereg: »mucha a robak« [2 : 1] (3): O nędzna mucho/ o mizerny robaku/ iákieł tho ięłt ferce twoie/ ił cie áni łtrách/ áni tákie dobrodzyeyłtwo/ nie moze rułżyć Páná twego. *RejPos* 346, 196, 264v.

c) [Człowiek lekkomyłłny, nięłstáły: Aleł ty muchá / łtokroć bez pámięci y dyscretýi/ ná iednoł mieyłce przyłećiłł y odlećiłł. *łmigłŁup* D4v.]

d) *Rzecz łekka, bez wártocı, do niczego; nic* (1) : Bo powiedáią miedzy głodnemi nie dlugo miłość trwá/ á łnadł y ledá muchá ię czáłem zwádzi. *RejZwierc* 31v.

[*Przysłowie:* Przyiácháliłcie ná Niemce Sáły z lepem do Wilná. Ale nie tu dudki łowić. Niedáli łię wam iákołcie mniemáli. I ták przyłżło ięchác zmuchámi do domu. *łmigłŁup* B3.]

e) *Coł obrzydlıwego, nieczystego (o wierze rzymskokatolickiej w piłmie polemısty protestanckiego)* (1) : O włáfniełł dził to bálwáńłtwo włzyłcy widzieć mołżemy/ bo nie ináčzey/ iedno iáko to łprołne mnołtwo much łtych plugáwých robokow/ włżędy łię rozleciáło. *RejPos* 79.

2. zool. *Prawdopodobnie Fannia canicularis L.; mucha pokojowa czyli zgnıłówka pokojowa, muchówka z rodziny muchowatých (Muscidae) podobna do muchy domowej, występuje niekiedy masowo w mieszkaniach, magazynach, stájniach, łmietnikach przenosząc zarazki chorób zakałżnych. (Prawdopodobnie owad będadcy jedná z biblijnych plag egipskich); cynomia Murm, Mymer¹, BartBydł, Calep; musca canina BartBydł, Cn; cynips Mącz, Calep (26) :* Przyzwał Pan łprołnych much wýelkość w gránice ich włlytki *LubPs* Yv, Yv marg; oto ia przepułzczę ná cię y ná dwor twoy/ ná lud twoy/ y ná domy łtwoie/ włłeláki rodzay much [omne genus muscarum] *Leop Ex* 8/21; Przyłżły muchy bárzo cięłżkie [musca gravissima] do domow Fáraonowých y sług iego/ y ná włzyłtkę ziemię Egiptłką: thák ił nákáłżiłá łię łziemiá od tákowých much [ab huiuscemodi muscis] *Leop Ex* 8/24, *Ex* 8/21, 22, 24, 30; Bo ony ktoreł zábıiał káłániem łzáráńczey y much [locustarum et muscarum]/ ták ił ładne

lekárftwo nie mogło być ználezione zdrowia ich *BibRadz Sap* 16/9; *BielKron* 29v [2 r.]; Cynips – Bąk, mucha łzciąpiącz konie albo pfy. *Calep* 283b.

W połączeniach szeregowych (2): *BielKron* 46; thák iż nań [na króla] z niebá żaby pádály/ wody fie w krew obracály/ pirworodniętá zdychály/ muchy/ plúfkwy / chrząłczce z obłokow ná ludzi pádály *RejZwierc* [203]v.

Wyrażenia: »jadowita mucha« (1): ziemiá wypufciłá z liebie [...] táką wielkość iádowitych much/ że fie rofypálá po wśfytkiey oney ziemi. *RejPs* 155.

»wodna mucha« (1): Cyniphes, Wodne muchy *Mącz* 76c.

»wojska [= duża ilość] much« (1): Potym woýfká much ípádły nie przeliczoné/ A wśzy ftády latały nie wygubioné. *KochPs* 158.

Zestawienie: »psia mucha« [szyk 6 : 2] (8): *Murm* 99; *Mymer*¹ 27v; Cynomia (cinomia) musca canina, psya mucha *BartBydg* 28; Puścił ná nye muchy pfié ktore ye káfály/ Y obfítóść íprofných żab co ye rófprráfály *LubPs* S; *Mącz* 76c; *SkarŻyw* 480 [2 r.]; *Calep* 284a.

a. *Coll.* (1) : I rzekł Moyzełfz: wyłzedłfy od ciebie/ będę prośił Páná: á odehydzieć Muchá od Fáráoná [recedet musca a Pharaone] *Leop Ex* 8/29.

3. zool. *Tabanus L.*; bąk, muchówka z rodziny bąkowatych (*Tabanidae*), której samice żywią się krwią ssaków boleśnie kłując, albo *Asilus L.*; łowik, muchówka z rodziny łowikowatych (*Asilidae*), pożyteczna, atakująca inne owady, często polująca wśród bydła na napastujące je bąki; *tabanus Murm, Mymer*¹, *BartBydg, Mącz*; *asilus, oestrum BartBydg, Mącz* (4) : *Oestrum*, Latine *Asilus et Tabanus Bąk*/ muchá wielka konie lecie káfáyąca. *Mącz* 260c.

Zestawienie: »krowia mucha« (3): *Tabanus. eyn kuflige áder breme. Krowya muchá. Asilus idem. Oestrum idem. Murm* 99; *Mymer*¹ 28v; *BartBydg* 155.

4. zool. *Lampyris noctiluca L.*; świetlik świętojański, chrząszcz z rodziny omomilkowatych (*Cantharidae*), mający na trzech ostatnich pierścieniach odwłoka organ świetlny, świeący o zmroku; *cicindela, nitedula, pyralis Mącz* (3) : *Pyralis, Nieyáka muchá w ogniu tilko żywiąca Mącz* 333d.

Zestawienie: »nocna mucha« (2): *Cicindela, Alias Nitedula, Nocna muchá/ íwieci fie w nocy á lata około ognia około íwiece. Mącz* 52d, 247d.

5. zool. *Hepialus F.*; niesobka, motyl z rodziny niesobkowatych (*Hepialidae*), lata o zmroku lotem wahadłowym, nazywany pospolicie ćmą; *hepiolus Mącz, Cn*; *ignigena vermis, pyralis, pyrausta Cn* (1) :

Zestawienie: »mucha nocna« (1): *Hepiolus, Muchá nocna Mącz* 154d.

6. zool. Prawdopodobnie *Ixodes ricinus L.* (Rost); kleszcz pospolity, pajęczak z rzędu roztoczy (*Acarina*); groźny pasożyt zewnętrzny zwierząt i człowieka; *ricinus Mącz, Cn* (1) :

Zestawienie: »psia mucha« (1): *Ricinus item, Pšia muchá/ álbo klełcz. Dicitur et Redivius Mącz* 355d.

7. lek. Strupień woszczynowy czyli parch (*Favus*), choroba skóry wywołana przez grzyby workowce, objawiająca się guzami lub ranami na skórze, łatwo przenosi się od zwierząt na ludzi; zwana też żabą (8) : przyłóż to [groch ze słoniną] koniowi gdzie muchy ma *SienLek* 182, 182.

Szeregi: »mucha to jest parch koński (a. na koniu)« (2): Naprzod gdy muchę tho íeft párch ná koniu obaczyłz/ thedy ony miełcá rófpalonym żelázem z nienagłá pożyży *SienLek* 181v, Aaaav.

»parch ktory muchą zową« (1): Ieſt też párch/ kthory Muchą zową *SienLek* 181.

»mucha albo żaba« [szyk 2 : 1] (3): przykładay mu [*koniowi*] to [*czosnek*] ná żabę álbo ná muchę/
tedy mu ſye téż otworzy/ iáko przepalenim *SienLek* 181v, 182, Aaaa2.

8. *n-pers* (3) : Item powyada yſch v Jagny wedworze czerwowem bywala wloſchkowa y mucha
kthorą on mylował *LibMal* 1544/86; Tego też czáfu/ to ieſt látá 1401. Muchá łotr zebrał 12. tyfiąc
łotroſtwá *BielKron* 397v, Mmmm.

Synonimy: 3. *bąk*, *krowka*; 4. *złotnik*; 7. *żaba*.

Cf 1. **MSZYCA**, **MUCHOMOR**, **MUCHOMORKA**

AKtt